

Ратна штета и људске жртве и права у вези с агресијом држава Северноатлантског пакта на Савезну Републику Југославију

УДК: 341.384 : 355.013.4 (1-15 : 497.1)

Проф. др *Стеван Ђорђевић*, пуковник

Аутор разматра садржај прописа који се односе на утврђивање ратне штете проузроковане, непосредно или посредно, агресијом снага НАТО-а на СР Југославију (24. март–9. јуни 1999).

Имовинска и неимовинска, односно непосредна и посредна штета, према саопштењу Савезне владе, почетком јула 1999, већа је од 100 милијарди америчких долара. Такође, стручњаци Групе 17 плус објавили су да економска штета изазвана бомбардовањем НАТО-а износи 29 милијарди, 608 милиона и 500.000 америчких долара, док губитак људског капитала износи две милијарде и триста милиона америчких долара у обрачуну укупне штете. У раду су наведени подаци да је изгубило живот 520 цивила, док је од дејстава авијације НАТО-а теже и лакше рањено 2.000 лица, да је изгубило живот осамдесеторо деце, да су угрожени живот и здравље 300.000 деце, да је 600.000 радника остало без посла и око два и по милиона грађана без средстава за задовољавање животних потреба. Такође, наведени су подаци о 1.002 лица која су изгубила живот као припадници Војске Југославије или Министарства унутрашњих послова Србије.

Аутор подробно разматра и правни основ за одговорност наредбодаваца и извршилаца агресије – снага НАТО-а, за штету нанету цивилном становништву Југославије, предлаже конкретне мере у вези са захтевима за одштете и супротставља се прећутним ставовима да се не инсистира на утврђивању штете.

Привремене процене причињене штете

Државе чланице НАТО-а извеле су агресију на СР Југославију бомбардовањем 24. марта 1999. године. Истог дана донета је Одлука о проглашењу ратног стања у СР Југославији, а идућег дана и појединачне одлуке о прекиду дипломатских односа са САД, Великом Британијом, Француском и Немачком, као и о затварању амбасада СР Југославије у тим земљама.¹ Само неколико дана касније, донесена је Уредба о утврђивању ратне штете непосредно или посредно проузроковане агресијом снага НАТО-а на СР Југославију, почев од 24. марта

¹ „Службени лист СРЈ“, бр. 15/1999.

1999. до дана престанка агресије.² Савезна влада је убрзо донела и Одлуку о начину утврђивања ратне штете, са прилозима и подробним упутствима, следећи међународну праксу о врстама и облицима штета, као и о различитим методологијама за њено обрачунавање. Рокови за збирни извештај више пута су мењани: први пут након шест месеци од дана престанка ратног стања, потом након годину дана и, на основу последње одлуке, одређен је рок од 15 месеци, тј. до краја 2000. године (свакако, следиће ново продужење). Тим прописима одређено је, такође, да се извештаји о животној средини достављају сваким шест месеци од престанка ратног стања. Податке о ратној штети која је причињена Војсци Југославије прикупљају и обрађују њени надлежни органи.³ За ту сврху образоване су Савезна, републичке и месне комисије, с могућношћу стварања посебних стручних група. Састав Савезне комисије до сада је три пута мењан, а следи и нова измена. Стручне и административне послове за потребе Савезне комисије обавља Савезно министарство правде.⁴

Према првобитним обавештењима, на основу привремене процене жртава и разарања, штета настала због агресије НАТО-а током 78 дана (24. март–10. јун 1999) „превазилази 100 милијарди долара“ (америчких долара – прим. аутора). Тадашња савезна влада касније је обавестила да цео поступак око процене штете није могао да буде на време окончан због посебних тешкоћа око утврђивања посредних штета као и износа за изгубљене животе и ратне инвалиде. Такође, изјављивано је да ће се следити утврђене међународне методологије у области обрачунавања штета и да ће приступ тадашње савезне комисије

² „Службени лист СРЈ“, бр. 15/1999; допуна бр. 27/1999; исправка бр. 42/1999. Чланом 2. наведене уредбе о утврђивању ратне штете предвиђено је: „Ратном штетом у смислу ове уредбе сматра се имовинска и неимовинска, посредна и непосредна штета, а нарочито:

- 1) губитак живота, повреда телесног интегритета и здравља људи, слободе и части,
- 2) штета учињена на покретној и непокретној имовини физичких и правних лица и имовина коју користе и којом управљају савезни, републички органи и органи локалне самоуправе,
- 3) ратни расходи,
- 4) губитак националног дохотка,
- 5) губитак националног богатства,
- 6) штета учињена животној средини,
- 7) све друге врсте штета проузроковане агресијом.“

³ „Службени лист СРЈ“, бр. 34/1999, исправка бр. 40/1999, измене и допуне бр. 41/1999, 55/1999, 68/1999. и 36/2000.

⁴ *Решење о именовању председника, заменика председника и чланова Савезне комисије за утврђивање ратне штете проузроковане агресијом снага НАТО-а на СР Југославију*, „Службени лист СРЈ“, бр. 27/1999, 63/1999. и 24/2001 (до сада су као председници Савезне комисије били именовани: З. Лилић, Ј. Зебић и З. Шами); *Одлука о прекиду ратног стања* објављена је у другој половини јуна 1999 („Службени лист СРЈ“, бр. 44/1999). Не располажемо подацима о образовању републичке и других комисија у Црној Гори.

за ратну штету бити прилагођен и подвргнут светским мерилима и стандардима. Износ од 100 милијарди долара ратне штете непрекидно су понављали и у јавним гласилима Влада и неке јавне личности, а преузимају је и у стручној литератури без посебних образложења за поједине врсте штета и подробне документације.⁵

Стручњаци Групе 17 плус проценили су, јуна 1999, да укупна економска штета због бомбардовања НАТО-а износи 29 милијарди 608.000.000 и 500.000 америчких долара. Према тим обрачунима, губитак људског капитала чини две милијарде и 300.000.000 америчких долара у укупној штети.⁶ Касније је понекад у јавним гласилима помињан износ штете од 29 милијарди долара, а све је ређе помињан износ од 100 милијарди долара. Интересантно је да се Група 17 плус није никад враћала на ту ранију процену, која је, иначе, поткрепљена у наведеној публикацији са више табела и веома брзо урађена после прекида ваздушног бомбардовања снага Северноатлантског пакта.

Садашњи председник СР Југославије неколико пута је узгредно помињао да је штета учињена СР Југославији много већа него што је назначено пред Прву донаторску конференцију, која је одржана крајем јуна 2001. године. Последњи пут, у ауторизованом чланку, говорио о помоћи нашој земљи, др Војислав Коштуница је написао: „Наш дуг износи 15 милијарди долара, што је двоструко мање од штете која нам је нанета натовским бомбардовањем“.⁷

Према процени Института за стратешке студије и прогнозе „Црна Гора је од последица НАТО бомбардовања претрпела укупну штету од око 500 милиона марака, од чега је директна штета четири милиона и 730.000 марака“.⁸

Људске жртве и људска права

Ратна дејства НАТО-а против СРЈ извођена су из ваздушног простора, уз употребу јаких ваздухопловних и поморских снага земаља чланица. Првих дана агресије извођени су напади са око 420–430 авио-

⁵ Документи, „Међународна политика“, 1082/83, јул-август 1999, стр. I–XV (Саопштење Владе СРЈ од 1. јула 1999); такође: *НАТО агресија на СР Југославију 99* (зборник радова), Удружење за правну теорију и праксу, Међународни симпозијум, Нови Сад, 15–16. октобар 1999, Нови Сад, март 2000.

⁶ Група 17 плус, *Завршни рачун, Економске последице НАТО бомбардовања; процена штете и средстава потребних за економску реконструкцију Југославије* (у редакцији Млађана Динкића), Београд, јуни 1999, стр. 9. Из напомене тих аутора види се да у ту процену нису узети у обзир: а) трошкови који су настали уништавањем природног богатства и загађењем животне средине, као и ненадокнадиве штете на културно-историјском благу које је део националне и светске баштине; б) нису укључене штете на стамбеном фонду на Косову, и с) у обрачун нису укључени подаци о погинулим, рањеним и трајно исељеним Албанцима.

⁷ „Политика“, 24. септембар 2001. стр. 6.

⁸ „Политика“, Подгорица, 15. октобар 2001.

на, као и крстарећим ракетама са бродова стационираних у Јадрану. Број авиона и ратних бродова повећаван је током дејстава, тако да је 26. дана рата било на располагању укупно 800 авиона, а пред крај рата тај број је нарастао на више од 1.000 авиона. На мору је било концентрисано неколико десетина ратних бродова, на којима је било више од 200 крстарећих ракета. У току борбених дејстава употребљене су, приближно, 22.000 тона убојних средстава, углавном најсавременијих средстава велике прецизности, али и класичних авио-бомби, касетних авио-бомби и муниције с осиромашеним уранијумом.⁹ Изостанак очекиваног брзог слома ВЈ условио је да НАТО отпочне и отворене нападе на цивилне циљеве. Бомбардовања су извођена и ноћу и дању, у готово свим метеоролошким условима. Све то, као и подаци о циљевима који су гађани, начин извођења дејстава (одабрано место, време, убојна средства, непосредне и посредне последице) и анализа војних и цивилних жртава могу да укажу на стварне намере и, без сумње, на међународну кривичну одговорност.

После завршетка ратних дејстава и стишавања пропагандне машинерије створена је могућност да се објективније, на основу чињеница и на њима заснованих процена, добије јаснија представа о понашању судеоника и стварних учинака и последица. Наиме, у току тих дејстава гађано је мноштво различитих циљева: војних објеката, борбених система и људства (у првим данима агресије), али и привредних објеката, рафинерија нафте, постројења хемијске индустрије, стамбених насеља и саобраћајних објеката (у другој фази агресије). На пример, новосадски мостови, с обзиром на удаљеност зоне борбених дејстава на Косову и Метохији, тешко би могли да се подведу под појам „легитимни војни циљ“. И друге сличне акције (одсецање комуникација према Црној Гори и према Косову и Метохији) указују на неке политичке намере и циљеве главних чланица НАТО-а на Балкану. Такође, разарање дела електроенергетског система (термоелектране, трафо-станице и преносни систем) и његово избацивање из функције употребом високопроводних графитних влакана тешко може да избегне оцену да тиме нису повећане патње целокупног становништва, а посебно ризичних група – деце, старих и болесних лица.

Непосредним или посредним дејствима због близине других објеката страдали су објекти здравственог система, болнице, домови здравља, амбуланте, и слично. На тај начин угрожени су живот и здравље осетљивих категорија становништва, старих и болесних лица и деце. Процењује се да је на тај начин било угрожено око 300.000 деце, а око осамдесеторо деце изгубило је живот, што у структури цивилних жртава износи око 15 одсто.

Непосредним погоцима или ударним таласима експлозија пројектила у близини оштећени су бројни школски објекти (школе и факул-

⁹ „Нови гласник“, Београд, бр. 5, септембар-октобар 2000.

тети). Због последица бомбардовања прекидано је снабдевање грађана водом (због прекида водоводних инсталација или прекидања електричних водова за рад постројења). Рушењем новосадских мостова, који су од зоне борбених дејстава на Косову и Метохији удаљени око 400 километара, начињена је вишеструка штета: град је пресечен на два дела, покидане су саобраћајне везе и онемогућено је снабдевање града електричном енергијом, водом и гасом. Затворен је међународни пловни пут и тиме причињена огромна материјална штета не само Новом Саду и његовој привреди него и привреди целог региона – СРЈ и суседних земаља, па и земаља везаних за пловни пут Рајна–Мајна–Дунав.

Бомбардовани су и системи за грејање градова (топлане у Београду, Крагујевцу и Крушевцу). Као наводно легитимни војни циљеви нашли су се и системи за радио-дифузију, телевизијске станице (ТВ станице у згради Пословног центра Ушће, разорене су зграде телевизије Нови Сад и зграда РТС у Београду, при чему је убијено 16 радника те телевизијске куће). Порушени су готово сви телевизијски репетитори.

Оружани сукоби и непрекидно бомбардовање села и градова у јужној српској покрајини – Косову и Метохији, учинили су да око 800.000 становника напусти своје куће и запути се у правцу Албаније и Македоније, док је део становништва прешао у Црну Гору и делове Србије.

Због разарања привредних објеката и прекидања ланаца производње посао је изгубило око 600.000 радника, а као последица тога око 2,5 милиона грађана остало је без средстава за живот. Цивилно становништво, привреда и други велики системи били су добро промишљени циљеви, што се није могло прикрити појмовима „коллатерална штета“ и „грешка“. У изјавама америчких војних лица претило се цивилном становништву да ће остати „без воде, струје и мостова“. Примери бомбардовања Алексинца, Сурдулице, Варварина, Ниша, Новог Пазара, путничког воза у Грделици и кинеске амбасаде у Београду указују на „рецепт“ и „технологију“ производње „коллатералне штете“ и „грешака“. У тим „инцидентима“ убијена су 103 цивилна лица. Дакле, било је око 20 одсто цивилних жртава (Алексинац 14 лица, Сурдулица 29 лица, Варварин 11 лица, Ниш 22 лица, Нови Пазар 10 лица, воз у Грделици 14 лица, кинеска амбасада три лица). Бомбардовани су и избеглички кампови Срба протераних из Хрватске и Босне и Херцеговине (Палић, Ђаковица, Алексинац, Сурдулица).¹⁰ Уочљив је податак да за време бомбардовања у којима су страдали наведени цивили није било губитака припадника ВЈ и полиције. То потврђују и случајеви бомбардовања колона албанских избеглица приликом по-

¹⁰ У Сурдулици је погинула породица, мајка и две ћерке, избеглице из Хрватске, као и избеглица, такође из Хрватске, који је као сведок требало пред Хашким трибуналом да сведочи о злочинима почињеним у Хрватској за време операције „Олуја“ 1995. године.

вратка кућама, мада разлози за то још нису познати. У два напада на избегличке колоне убијено је око 160 цивила.

У вези с губицима Војске Југославије и Министарства унутрашњих послова Републике Србије дати су идентификациони подаци за 1.002 лица, припадност јединици, датум, место и општина губитка живота, као и податак да ли је лице изгубило живот у сукобу са „ОВК“ или од дејства Северноатлантског пакта. Књига (са 975 фотографија)¹¹ садржи податке о погинулим и несталим лицима пре почетка борбених дејстава НАТО-а против СРЈ, као и о 64 лица која су нестала или их је киднаповала „ОВК“. Према том извору, од дејстава НАТО-а Војска Југославије изгубила је укупно 280 припадника, али је 88 припадника ВЈ изгубило живот на простору изван Косова и Метохије. Значи, на Косову и Метохији од дејстава снага НАТО-а живот су изгубила 192 припадника ВЈ и 24 припадника МУП-а. За 34 припадника ВЈ није наведен податак о начину губитка живота. У дејствима „ОВК“ убијено је 299 припадника ВЈ и 146 припадника Министарства унутрашњих послова.

Од дејстава авијације НАТО-а живот је изгубило више од 520 цивила, а теже и лакше рањено је око 2000 лица. Изван простора Косова и Метохије око 190 цивилних лица изгубило је живот. Осим наведених места, и подручје града Београда било је циљ свакодневних бомбардовања. У њима је изгубило живот 35 цивилних лица, у Чачку је било седам убијених и 20 рањених, у Ваљеву три убијена и 56 рањених, у Новом Саду три убијена лица, у Бољевцу три убијена лица, у Здравственом и туристичком центру „Чигота“ на Златибору три убијена лица, у Врању пет убијених лица, у Панчеву три убијена лица, и у Мурину седам убијених лица.

За цивилне жртве пострадале од дејства НАТО-а не постоје потпуни подаци за припаднике албанске националности. Веома је вероватна процена да је погинуло између 220 и 250 лица, од којих је око 160 страдало у бомбардовању избегличких колона. У нападу на аутобус у селу Лужане код Подујева од 29 цивилних жртава 21 лице није било српске националности, у Призрену 13 лица, у Приштини од 10 убијених лица седам није било српске националности; у Качанику – пет лица, у Липљану – четири, на Савиним водама – седам; у Гњилану – шест, приликом бомбардовања затвора у Истоку погинуло је 19 затвореника албанске националности итд. Наведени подаци потврђују да су током 78 дана ваздушних напада на више од 200 насељених места били угрожени животи и људска права готово целокупног становништва СР Југославије.¹² Дакле, иако су цивилне жртве, због достиг-

¹¹ *Спомен књига – јунаци отаџбине*, НИЦ „Војска“, Београд, март 2000.

¹² *Документи*, исто: *НАТО злочини у Југославији*, Документи и докази, 24. март–24. април 1999, I, Београд 1999; *NATO Crimes in Yugoslavia*, Documentary Evidence, 25. April–10 June, II, Belgrade July 1999; *Спомен књига – јунаци отаџбине*, исто.

путог техничког развоја убојних средстава, сада много мање него у претходним ратним сукобима, *наредбодавци и извршиоци агресије на СРЈ не могу се ослободити кривичне одговорности за почињене ратне злочине.*

У наведеном завршном рачуну Групе 17 плус, при обрачуна гubitка људског капитала, пошло се „од процене да је током бомбардовања Југославије погинуло 6.500 лица, од којих око 1.500 цивила, а да је рањено око 18.300 лица, од којих око 8.300 цивила“. Даље се у напомени саопштава:

„Треба напоменути да се ови подаци значајно разликују од података које су југословенске власти саопштиле након завршетка рата (око 600 погинулих припадника југословенских снага безбедности) и у односу на оне које су војне власти саопштавале током трајања рата (око 1.800 погинулих војника). Узевши у обзир процену броја погинулих објављену од стране НАТО-а десетак дана пред крај рата (више од 5.000 погинулих југословенских војника), као и број погинулих цивила (1.500) а имајући у виду то да је интензитет бомбардовања био далеко жешћи на Косову где је војска углавном била (с)концентрисана, сматрали смо да је званично саопштење власти објављено након рата – нереално ниско“.¹³

Снаге НАТО-а намерно су саопштавале много већи број погинулих војника ВЈ ради изазивања страха и дезорганизације у одбрани СР Југославије. Међутим, нема тачних података о жртвама албанске националности, без обзира на то да ли је реч о терористима или побуњеницима, и другим цивилним жртвама у оружаном сукобу и бомбардовањима. Такође, према процени Групе 17 плус, због рата и његових последица трајно је напустило земљу око 100.000 лица.¹⁴ Група аутора је закључила, на основу доступних података, и да укупан губитак људског капитала износи око 2,3 милијарде америчких долара.¹⁵

Међутим, треба сачекати и видети, у вези са завршном проценом штете, обим и методологију коју ће користити Савезна комисија за утврђивање ратне штете да би се извело поређење са проценом коју је објавила Група 17 плус.

Аутор је унео извесне исправке и допуне на основу података Комитета за прикупљање података о извршеним злочинима против човечности и међународног права, уз помоћ њихових истраживача (М. Витомир итд.).

¹³ *Економске последице НАТО бомбардовања ...*, исто, стр. 43. Подаци и обрачун Групе 17 плус, како се напомиње „укључују превасходно грађане неалбанске националности, с обзиром на то да су подаци о погинулим, рањеним и трајно исељеним Албанцима у тренутку писања ове студије били крајње непоуздани“. Истовремено, аутор није нашао податак да су југословенске војне власти саопштавале током рата да је погинуло „око 1.800 војника“, како је наведено у студији Г 17 плус.

¹⁴ *Исто*, стр. 43.

¹⁵ *Исто*, стр. 43–45. Аутори студије наглашавају да: „Осим трошковног приступа којим се посматра прошлост, за обрачун људског капитала може се алтернативно користити и опортунитетни приступ, који узима у обзир будући губитак друштвеног производа због погибије људи, њиховог рањавања или трајног напуштања земље“.

Нападима НАТО-а изазвани су и еколошки поремећаји, који ни-су угрозили само СР Југославију већ и суседне земље, а и шире. После бомбардовања постројења хемијске и петрохемијске индустрије стотине хиљада грађана били су изложени дејству отровних гасова. Вода, земљиште и шуме такође су веома загађени, чиме је поремећена еколошка равнотежа. То ће имати трајне последице по здравље целокупног становништва и животну средину не само у Југославији већ и у читавом региону. Бомбардовањем туристичких центара и националних паркова угрожени су природни резервати и станишта (Копаоник, Тара, Фрушка гора, Шар-планина, Проклетије, Газиместан, Делиблатска пешчара, Обедска бара, Ковиљски рит, Липовачке шуме, шуме око Сомбора, планина Маљен итд.). Међународна унија за очување природе и европске невладине организације и институције за заштиту животне средине обавештени су о тој опасности.

У ваздух је испуштена огромна количина разних отровних материја и многи од тих отрова завршили су (посебно после киша) у водама и земљишту. Штете су немерљиве будући да по богатству флоре и фауне, према мишљењу стручњака, СР Југославија спада у сам европски врх (на хиљаде биљних и животињских врста). Услед коришћења осиромашеног уранијума (ОУ) у пројектилима снага НАТО-а повећана је радиоактивност, а надлетањем авиона и непрекидним бомбардовањем у току 78 дана изведен је и непосредни удар на озонски омотач. У вези с наведеним, у одредбама из чл. 55/1 *Допунског протокола I* (1977) уз Женевске конвенције о заштити жртава рата (1949) утврђено је следеће:

„1. У ратовању се мора обратити пажња да се природна средина заштити од обимног, дуготрајног и озбиљног оштећења. Ова заштита обухвата и забрану коришћења метода и средстава ратовања чији је циљ или од којих се може очекивати да проузрокују такво оштећење природне средине и да тиме штете здрављу или опстанку становништва.

2. Напади на природну средину репресалијама забрањени су“.

Природа је уништавана бројним систематским нападима на објекте нафтне индустрије и производне хемије (Нови Сад, Панчево итд.); рушењем око 60 мостова, чиме је поремећен ток воде, а тиме и разни облици живота у рекама; одбацивањем од стране авиона НАТО-а више стотина неутрошених бомби у Јадранско море (у близини Венеције бачено је више од 200 бомби а таквих случајева било је и у нашим водама) и друго.

Група 17 плус у наведеној студији није обрачунала трошкове који су настали уништавањем природних богатстава и загађивањем жи-

вотне средине. То правдају принципијелним становиштем „да су општења природних ресурса таквог карактера да премашују све могућности и поступке смишљеног вредновања“.¹⁶ Тачно је да је тај обрачун изразито сложен и да се због брзине израде студије није могла ни приближно тачно израчунати причињена штета када је реч о угрожавању животне средине у садашње време и у будућности. Међутим, наведеним прописима Савезне владе за утврђивање ратне штете то је изричито предвиђено. Осим тога, постоји искуство из те области из рада Уједињених нација у вези са ратом у Персијском заливу. Реч је о најновијем систему обештећења примењеном на Ирак због рата у Заливу и ирачког упада и агресије на Кувајт. Поред других основа, у обештећење којим се обавезује Ирак укључене су и штете које се односе на природну средину а које су починиле обе зараћене стране. То је учињено одређивањем критеријума за додатне категорије захтева (нафтни пожари, чишћење и излечење природне средине, посматрање општег здравља и извођење медицинских истраживања, штете нанете природним изворима, и друго). Стога треба учинити напор да се и урачуна та штета. На тај начин би се избегли двоструки стандарди када је реч о квалификацијама у вези с агресијом НАТО-а на СР Југославију 1999. године.¹⁷

У студији Групе 17 плус констатује се да су у пожарима изазваним пројектилама НАТО-а уништени око 250 хектара шуме и екосистем, и да су причињене велике еколошке штете Југославији и суседним земљама, тако да је „губитак практично ненадокнадив“. Загађење, како се даље тврди, трајаће дужи временски период, што ће „утицати на квалитет живота и здравља становништва садашњих и будућих генерација“.¹⁸ Група 17 плус, такође сажето, наводи опасност по околину и становништво услед дејства хемијских супстанци, од последица употребе оружја која садрже радиоактивне супстанце и уништења озонског омотача. Дејства оружјем које садржи радиоактивне супстанце, према ауторима студије, извођена су углавном на Косову и Метохији, па ће тај део Србије вероватно остати радиоактивно контаминирана зона с високим здравственим ризиком за становништво у целини. Због свега тога, збирни обрачун штете Групе 17 плус – нешто

¹⁶ Исто, стр. 37–40.

¹⁷ С. Борђевић, *Репарације у савременом међународном праву*, Архив за правне и друштвене науке, 3/1999, стр. 337, 338 и 353; Р. Пашић, *Надокнада ратне штете у савременом међународном праву – случај Кувајтског рата*, Архив за правне и друштвене науке, III/2000, стр. 343–371. – Ово утврђено обештећење преко новооснованог фонда и коомпензационе комисије ОУН има и функцију изразитог притиска на Ирак. Такође, САД и сада предузимају према Ираку многе противправне поступке.

¹⁸ *Економске последице НАТО бомбардовања ...*, исто, стр. 39. Иако се ауторима мора одати признање за брзину и стручне напоре да се публикација појави већ у другој половини 1999, није прихватљиво да се обавеза исплате ратне штете везује за режим, а не као обавеза према држави, односно према народу коме је штета учињена (стр. 11).

више од 29 милијарди америчких долара, који у јавним гласилима наводе највиши државни представници и који се јавља у стручној литератури, није прихватљив.¹⁹

На основу расположивих података, стручњаци из Савеза хемичара и технолога Југославије²⁰ наводе да је „укупна количина осиромашеног уранијума, која је током ваздушних напада доспела на територију СР Југославије, процењана на 10–15 kt (од 30.000 до 45.000 пројектила, сваки са по 300 g осиромашеног уранијума). Највећа количина осиромашеног уранијума бачена је на Косово и Метохију, односно уз границу с Албанијом (на 112 локација). Изван Косова и Метохије гађана је површина од 2,5 хектара. Војска Југославије (1.200 испитаника према подацима ВМА) испитивала је присуство уранијума код одређеног броја војника и других припадника оружаних снага. Осим тога, прикупљала је одређене податке после сваког напада снага НАТО-а (локације напада, тип коришћења муниције итд.). У ВМА обављене су опсежне припреме за прихват, деконтаминацију, дијагностику и лечење повређених и оболелих лица контаминираних осиромашеним уранијумом.

Према извештајима снага НАТО-а, осиромашеним уранијумом гађано је између 112 и 120 локација, али ти подаци нису поуздани и потпуни. Постоји и званичан стручни извештај комисије УН о том питању, из којег су, према стручњацима из Савеза стручњака и технолога, „изведени веома лоши, може се констатовати нетачни и конфузни закључци“. Даље, стручњаци наводе да је пред нашим земљом проблем уклањања осиромашеног уранијума, који је не само радиоактиван већ и хемијски веома токсичан. Није реч, сматрају они, о тзв. балканском синдрому, већ о „наметнутом еколошком проблему на Балкану“. Количина „испорученог“ уранијума на подручје СР Југославије

¹⁹ Исто.

²⁰ Часопис „Хемијска индустрија“, бр. 7–8/2001, стр. 287–357. Јавности је упућена порука са семинара одржаног 21. јула 2001. у Београду (стр. 288) на којем је поднето десетак реферата из наведене области који су објављени у часопису „Хемијска индустрија“. Према Ж. Вуковићу, из Института за нуклеарне науке у Винчи (*НАТО бомбардовање Југославије и угрожавање права на здраву животну средину*, Београд, 2000), еколошка штета „износи око 20 милијарди долара, али нам треба пуно рада да бисмо то доказали и затражили одштету од међународне заједнице“. Исти аутор наводи да су снаге НАТО-а учиниле најмање 3.000 прекршаја који су под ударом националних законодавстава и међународних конвенција. У новинским вестима такође се објављује да се експлозијом хемијских, нафтних и других постројења стварају нови хемијски отрови, те да угрожени имају право на крајњу одштету. Констатује се да постоји „закон тишине“ о употреби осиромашеног уранијума. Људи који откривају доказе о тим радијацијама отпуштају се са посла. У вези с тим стварају се разни нуклеарни лобији у САД и другим земљама који заташкавају те опасности, укључујући и оне за припаднике снага НАТО-а. Многи стручњаци, нарочито страни или експерти земаља НАТО-а, тврде да не постоји опасност од оружја употребљеног у агресији НАТО-а на СР Југославију („Политика“, 25, 26. фебруар 2001. итд.).

(Косово и Метохија, јужни део Србије и једна локација у Црној Гори) само је једна карика у низу еколошких проблема изазваних агресијом држава чланица НАТО-а на СР Југославију. Неопходна средства за санирање контаминираних подручја треба да се траже од виновника тих злочина, као и на донаторским конференцијама.²¹

Правни основ одговорности

Правни основ за надокнаду ратне штете налази се у Хашкој конвенцији за вођење сувоземног рата из 1907. године. У њој је дата теоријска основа појма „репарација“ у савременом међународном праву (чл. 3):

„Страна у рату која је повредила одредбе Конвенције и Правилника уз ову Конвенцију, биће обавезна да изврши накнаду ако јој има места. У том случају она је одговорна за све поступке лица која се налазе у саставу њених оружаних снага.“ Те одредбе о одговорности држава потврђене су у скоро истоветном члану Допунског протокола I уз четири познате женевске конвенције из 1949. године о заштити жртава рата (1977). Тај протокол се односи на заштиту жртава у међународним оружаним сукобима, а међу четири конвенције о жртвама рата из 1949. налази се и Конвенција о заштити грађанских лица за време рата.

У радовима наших аутора наведени су многи међународни споразуми из области људских права који су основ за одговорност снага НАТО-а због агресије изведене 1999. године. Пре свега, то су: *Свеопшта декларација о правима човека* (1948), *Међународни пакт о грађанским и политичким правима* (1966), *Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима* (1966), *Конвенција за заштиту људских права и основних слобода* (1950) и други. Међу бројним одредбама, из наведених и других споразума које су прекршене ваздушним бомбардовањем снага НАТО-а налази се и чл. 5. оба пакта о људским правима из 1966. године:

²¹ „Хемијска индустрија“, стр. 288, 207–302, 306–307, 311–317, 319–324, 338, 346–349, 356–357. Стручњаци наводе податак да је једно контаминирано подручје у Црној Гори (полуострво Луштица) практично у потпуности очишћено од осиромашеног уранијума и да се посебно треба усмерити на анализу стања на Косову и Метохији и на југу Србије: Врање, Прешево, Бујановац итд. (теренска, биолошка испитивања). Објављени радови у овом часопису имају општији карактер будући да се разматрање стручних питања не ограничава само на последице ваздушног бомбардовања снага НАТО-а, већ обухвата и оружане сукобе у Босни и Херцеговини, Ираку итд. О масовном загађењу атмосфере и угрожавању животне средине видети и: В. Вукасовић, В. Лапчевић-Петковић и Д. Тодоровић, „Југословенска ревија за међународно право“, бр. 1–3/1999, стр. 175–205, и Д. Гајић, *Последице НАТО бомбардовања по животну средину СР Југославије са освртом на повреду међународно-правних прописа*, „Правни живот“, бр. 9/2001, стр. 201–211.

„Ниједна одредба овог Пакта не може бити тумачена тако да подразумева за неку државу, групу или појединца ма какво право да се ода каквој делатности или да изврши неки чин којим се тежи уништењу права и слобода признатих у овом Пакту или ограничењима ширим него што су предвиђена поменутиим Пактом.“

Прекршени су и бројни међународни споразуми којима су појединачно посебно угроженим категоријама лица зајамчена посебна права и заштита (на пример, деца, жене, избеглице, припадници мањина итд.). Такође, прекршене су многе одредбе споразума о заштити културних добара у случају оружаних сукоба који су најуже повезани с уживањем људских права и људских слобода. То важи и за многе одредбе споразума из области међународног саобраћајног права, којима се уређује сарадња држава у тој области (на пример, *Конвенција о међународном цивилном ваздухопловству* из 1944. и други споразуми из те области, *Конвенција о режиму пловидбе на Дунаву* из 1948. и друге), а које су прекршене у вези с неометаним одвијањем међународног ваздушног, друмског, речног, железничког и другог саобраћаја.

Посебну групу чине одредбе многих међународних уговора које се односе на повреде правила која важе у оружаним сукобима, односно правила међународног хуманитарног права. Реч је о ратним злочинима: употреби забрањених (нехуманих) оружја, односно средстава ратовања, хемијског оружја, запаљивих оружја, касетних („кластер“) бомби, пројектила с осиромашеним уранијумом; цивилном становништву као предмету напада; бомбардовању цивилних места и објеката; застрашивању цивила; нападима без избора циљева, односно на објекте неопходне за опстанак цивилног становништва; разарању које се не може правдати војном потребом; нападима на болнице и кола хитне помоћи; спречавању дотурања хуманитарне помоћи; нападима на новинаре и на јавна гласила (посебно на зграду РТС у Београду итд.). Сви ти противправни акти санкционисани су одговарајућим одредбама у међународним актима, посебно у Женевским конвенцијама из 1949. и са два допунска протокола уз њих из 1977. године.²² Такође,

²² Уставни суд Југославије: Оцена агресије НАТО-а на Савезну Републику Југославију са нормама унутрашњег правног поретка СРЈ и међународног права, „Службени лист СРЈ“, 29/1999; Б. Кривокапић, *НАТО агресија на СР Југославију – сила изнад права*, Београд, 1999, стр. 94, и даље; М. Старчевић, *Повреде правила међународног права оружаних сукоба у ваздушним нападима НАТО-а на Југославију (НАТО агресија на СР Југославију, Међународни симпозијум у Новом Саду, исто, стр. 107–123), Агресија НАТО против Југославије и међународно хуманитарно право*, „Југословенска ревија за међународно право“, 1–3/1999, стр. 135–148; Ђ. Лопичић, *Ратни злочини против цивилног становништва СР Југославије (НАТО агресија на СР Југославију, исто, стр. 137–145); Г. Перазић, Рамбује или рат – међународноправна дилема*, НИЦ „Војска“, Београд, 2001, стр. 151–167. Аутор констатује да су у агресији на СРЈ погажена основна начела и правила ратног права: употребљене касетне бомбе и пројектили са осиромашеним уранијумом имају извесне елементе оружја за масовно уништавање (стр. 157). Насупрот томе, у „Коначном извештају који је ту-

веома је значајан и Нацрт правила Комисије УН за међународно право у области: „Одговорност држава“. Реч је о кодификационом тексту на којем се ради већ деценијама, а у који је укључена и област одговорности држава за накнаду штете, иако то није обавезујући текст, јер није завршен предвиђени поступак за закључивање уговора за ту врсту међународних докумената. Међутим, текстом који је уткан у досадашњем нацрту обухваћене су основне поставке и примесе међународног обичајног права.

Према прихваћеним текстовима у наведеној комисији УН за кодификацију међународног права „Сваки међународни противправни акт државе повлачи њену међународну одговорност“. Држави се приписује одговорност према међународном праву и постоји кршење међународне обавезе (*међународни деликт*). На квалификацију у међународном праву не може да утиче квалификација тог акта у унутрашњем праву као правоваљаном. Међународни противправни акт који се односи на међународне обавезе битне за очување основних интереса међународне заједнице, ако такву повреду признаје међународна заједница у целини (агресија, масовно загађење атмосфере и угрожавање животне средине, и друго), квалификује се као *међународни злочин*. Нацртом тих правила регулише се и одговорност држава за накнаду штете. Она треба да буде интегрална (потпуна) у једном или више облика (накнада у натури, обештећење, задовољење и уверавања и гаранције да се штета неће поновити). Новчано обештећење обухвата „економску процениву штету коју је претрпела оштећена држава“, као и „камату и, када томе има места, изгубљену добит“.²³

Методологија у вези с обештећењем – перспективе

И сумње

Влада СР Југославије покренула је 29. априла 1999. поступак у Међународном суду правде у Хагу због повреда међународне обавезе да се не прибегава употреби силе, и то појединачно против десет држава чланица НАТО-а: САД, Велике Британије, Француске, Немачке, Италије, Холандије, Белгије, Канаде, Португалије и Шпаније. По-

жиоцу поднела Комисија основана да размотри кампању бомбардовања НАТО-а против Савезне Републике Југославије“ (*Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against FRY*), закључак је следећи: „На основу расположивих информација, Комисија предлаже да ОТП не отвара истрагу у вези са НАТО-вом кампањом бомбардовања нити о инцидентима до којих је дошло током кампање“. Тај извештај је документовано критиковао Ђ. Игњатовић у: *Схватање ратних злочина против цивилног становништва од стране Трибунала у Хагу*, „Судска пракса“, бр. 4/2001, стр. 51–60.

²³ *Annuaire de la Commission du droit international*, 1973, volume II, стр. 175 и даље; 1976, volume II, Deuxieme partie, стр. 68 и даље; 1980, volume II, Deuxieme partie, стр. 29 и даље; 1993, volume II, Deuxieme partie, стр. 55 и даље.

ред осталог, у захтеву за покретање поступка против тих држава тражи се одштета за СР Југославију и њене грађане и правна лица, и задржава право да се накнадно поднесе одговарајућа процена штете. Правна усредсређеност у тужби Владе СР Југославије која је поднета 5. јануара 2000. за накнаду ратне штете, заснована је на одговорности за почињени злочин против мира (агресија) и за друге међународне злочине, и против правне радње и поступака о којима је било речи. Оптужене државе, изузев САД и Шпанија, будући да је за њих обустављен даљи поступак из процедуралних разлога, дале су појединачно примедбе на тужбу СР Југославије (до 5. јула 2000).²⁴

После политичких промена у СР Југославији у другој половини 2000. године, Влада СР Југославије, са новим експертским тимом, добила је сагласност од Међународног суда правде, уз претходно изјашњавање тужених држава, да одговор на добијене примедбе, уместо до 5. априла 2001, пошаље до 5. априла 2002. године. Треба прихватити предлоге извесних удружења, правничких кругова, адвокатских канцеларија и појединаца у земљи (Удружења лица оштећених у НАТО-акцији на СР Југославију, Удружења правника у привреди Југославије итд.) да се поведе организована акција, која ће имати приватноправни карактер и бити усмерена на обештећење физичких и приватноправних лица у судским поступцима пред домаћим и страним судовима. То исто важи и за сличне подухвате у иностранству (адвокатске канцеларије: *U. Dost* у Немачкој, у Холандији, Канади, САД и Грчкој; затим, Свесловенски комитет у Кракову, у Пољској, с ограничењима у Југославији и другим земљама; међународни трибунали у Русији, Немачкој и Бугарској; поступак пред Окружним судом у Београду итд.).²⁵ Све те иницијативе, међутим, не ослобађају обавезе власт у СР Југославији да чини на државном плану оно што јој је уставна и законска обавеза.

Не треба се одрицати од процењене ратне штете на основу међународних стандарда, али, истовремено, треба сарађивати са свим органима УН и Европске уније, као и са појединим међународним телима и органима, у економској обнови земље (донације, кредити, хуманитарна помоћ, деконтаминација загађеног земљишта, отпис камата

²⁴ С. Ђорђевић, *Репарације у савременом међународном праву*, исто, стр. 347–348 и 351.

²⁵ Поруке Копаоничке школе природног права, 13–17. децембар 1999; видети и: М. Пак, *Накнада штете проузроковане оружјем акцијом НАТО на Југославију*, „Архив за правне и друштвене науке“, 1–2/1999, стр. 7–20; „Амнести интернешенел“ из Лондона објавио је: „Сви оштећени грађани и држава СРЈ имају право на одштету“, „Политика“ 8. јуни 2000; *U. Dost, Projektvorhaben „Kriegsopfer der NATO – Luftangriffe klagen auf Schadenersatz“*, Berlin 2000. Према новинским извештајима, на основу споразума од 30. јула 1999, САД исплатиле су породицама погинулих и рањених кинеских грађана 4,5 милиона долара (поред 24 милиона за срушену зграду кинеске амбасаде у Београду), што указује на примену двоструких стандарда када су у питању односи између великих и малих држава.

на дугове или дугова, односно одлагање њихове исплате, дугови за оспособљавање Дунава за пловидбу, конкретна помоћ за пољопривреду, просвету, обнову електропривреде, социјалну помоћ, градњу станова и побољшање путне и железничке мреже, добијање клаузуле најповлашћеније нације од појединих држава, заштита угрожених и оштећених споменика културе, и друго). Помоћ која се пружа Југославији мора барем приближно да одговара штети коју су јој причиниле снаге Северноатлантског пакта. Добијена помоћ не сме да „прогута“ обавезе везане за ратну штету, а према садашњој ситуацији, има назнака и за такав став.²⁶

Потребно је, да Савезна комисија за утврђивање ратне штете заврши што пре свој посао и поднесе Влади СР Југославије збирни извештај као документ.²⁷ Ти подаци морају судски или на неки други одговарајући начин да се верификују, а потом да се као збирни извештај усвоје на седници Савезне владе, односно саопште јавности. После тога, одговарајуће мере треба да предузму представнички и извршни органи и дипломатија.

²⁶ Др В. Коштуница је пре одржавања Донаторске конференције крајем јуна 2001. изјавио: „Већини међународних званичника са којима сам имао контакте вероватно сам дојадно причајући колика нам је ратна штета нанета НАТО бомбардовањем наше земље. Језиком бројки хтео сам да пробудим њихову савест. Верујем да ће то имати утицаја и бити видљиво на делу на донаторској конференцији“. У једној ранијој изјави, почетком 2001, председник СРЈ изјавио је: „Наша земља неће упутити званични захтев за накнаду ратне штете. Јаче од сваке форме је стално подсећање на ту штету и политичку одговорност актера бомбардовања. Део те штете проузроковане бомбардовањем ће бити надокнађен“. Ти ставови су апсолутно прихватљиви, али се не треба за то унапред одрицати званичног захтева за накнаду ратне штете. На то нема право нико од званичних представника СРЈ. Осим тога, у штампи су честе критике у вези с карактером отписивања камата, што се везује с неисплаћеном ратном штетом и другим обавезама (ратни заробљеници) од стране Немачке још из Другог светског рата (М. Стефановић, „Политика“, 4. децембар 2001).

²⁷ Ни Савезни ни Републички завод Србије за статистику не раде на сређивању тих података у оквиру својих обавеза, а нису обезбеђена ни материјална средства за тај посао.